

A megfelelően, köszönhetően és a betudhatóan lexémák funkciójának korpuszalapú vizsgálata*

A tanulmányban a *megfelelően*, a *betudhatóan* és a *köszönhetően* szóalakok szófaji tulajdonságait vizsgálom korpuszadatok alapján. A kiválasztott lexémák alakilag határozóragos melléknevek, amelyek azonban a szinkrón nyelvhasználatban feltételezésem szerint névutószerűen viselkednek. Ezen feltételezés alátámasztása érdekében korpuszelemzést végeztem a Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszán; a kutatás elsősorban annak feltárására irányult, hogy a grammatikalizációs folyamat során a szóban forgó lexémák strukturálisan milyen névutószerű tulajdonságokat vesznek fel. A vizsgálat kimutatta, hogy ilyen tulajdonság a névszó+névutó sorrendű előfordulás, valamint az, hogy mindhárom elem kollokációjelöltje különböző datívuszragos névszóknak. Az elemzésbe bevont három névutó közös jellemzője ezzel együtt az is, hogy ragvonzóak, és datívuszi funkciójú *-nak/-nek* ragos névszót vonzanak. A kutatás folytatása a szófajváltás jelentéstani hátterének feltárása lesz.

Kulcsszavak: grammatikalizáció, szófajváltás, névutói konstrukciók, ragvonzó névutók, korpusznyelvészet, kollostrukciós vizsgálat

1. Bevezetés

A dolgozat datívuszi funkciójú *-nak/-nek* ragos névszót vonzó névutói konstrukciók feltérképezésével foglalkozik korpuszadatok alapján. A szakirodalom már bemutatta, hogy a ragvonzó névutók egyik népes csoportja az, amely genitívuszi viszonyt kifejező *-nak/-nek* ragos névszóhoz járul (vö. pl. Balogh 2000), viszont kevésbé feltérképezett a névutóknak az a csoportja, amely datívuszi funkciójú ragos névszót vonz. A következőkben ismertetett kutatásomban három ilyen elemet emelek ki: a *megfelelően*, a *köszönhetően* és a *betudhatóan* szóalakokat vizsgálom.

A dolgozat funkcionális kognitív nyelvészeti keretben, prototípuselven szerveződő kategóriaként értelmezi a névutók szófaji kategóriáját, és ennek megfelelően a lehetséges új vagy újonnan bemutatott elemeket is így tekinti: a prototípushoz közeli vagy kevésbé közeli ragvonzó névutóknak az adott megvalósulásokban. A kutatás empirikus jellegű. A nyelvi adatok valós nyelvi adatok, amelyeket a Magyar Nemzeti Szövegtárból (továbbiakban: MNSZ2) a később ismertetett módszerrel gyűjtöttem (l. a 4. alpontban), majd kollostrukciós elemzéssel vizsgáltam (vö. Stefanowitsch–Gries 2003). A kiválasztott három lexémához úgy jutottam hozzá, hogy a szövegtárban datívuszragos névszókat kérdeztem le, és a kapott adatsorokban olyan szerkezeteket kerestem, amelyek grammatikalizálódtak, vagy legalábbis a grammatikalizáció ösvényére léptek (ennek indikátorait a dolgozat 3. alpontja mutatja be). A névszó+névutó szerkezeteket konstrukciókként, vagyis inherens jelentéssel bíró nyelvi egységekként értelmezem (vö. Langacker 2009).

2. Hipotézis

Hipotézisem szerint a *megfelelően*, a *köszönhetően* és a *betudhatóan* lexémák a korpusz adataival jól alátámaszthatóan névutószerűen viselkednek. A korpusznyelvészeti szempontokat

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú *Új Nemzeti Kiválóság Programjának* támogatásával készült.

előtérbe helyező dolgozat célja annak igazolása, hogy a szóban forgó három lexéma viselkedésének a névutókra jellemző vonásai vannak.

A három kiválasztott elem tipikusan főnév+névutó sorrendben, a datívuszragos főnévet követő helyen fordul elő, vagyis a korpuszban ezek az elemek datívuszragos névszók kollokációjelöltjei. Fontos emellett, hogy amennyiben a (névutók szófaji osztályába való tartozás szerinti) prototipikus sorrend nem áll fenn, akkor is egy *-nak/-nek* ragos névszóval egy láncban szerepelnek, vagyis olyan kombinációban jelennek meg, amelyben a szavak közötti kapcsolat függőségi viszonyban dolgozható ki (Imrényi 2017).

A kollokálódásnak a fenti hipotézissel összefüggésben az a jelentősége, hogy igazolása a szerkezetek konstrukcionálódását is alátámasztja. A konstrukcionálódás esetében jelentéstani szempontból is érdemes megvizsgálni az egyes elemeket mint komponenseket, mert feltételezhető, hogy az esetek nagy részében a lexémák fogalmi jelentése elhalványodik, és teret nyer a névutókra jellemző általánosabb, grammatikaibb jelentés. A jelölt viszonyok alapján a vizsgált lexémák az elvont viszonyokat kifejező névutók közé sorolhatók (l. a dolgozat 3. alpontját).

3. A névutó szófaji kategóriája és ennek bővülése újabb elemekkel

A hagyományos nyelvreírás a névutót olyan szófajként tartja számon, amely az előtte álló szóval morfológiai típusú szerkezetet alkot, annak a jelentését határozói viszonyjelentéssel bővíti (Balogh 2000: 261). A *Magyar grammatika* (MGr.) szerint tehát a névutói kategóriába való tartozásnak feltétele az is, hogy a névszó, amelyhez az adott elem járul, sorrendileg a névutó előtt jelenjen meg. Károly Sándor (1953) ennél még kategorikusabban nyilatkozik e tekintetben: a (grammatikalizációs folyamatban) a névutóvá válás kritériumaként szabja meg ennek a szórendi mintázatnak a kialakulását. Az *Osiris Nyelvtan* ezt lazítja: a névutót „tipikusan a névszók utáni pozícióban előforduló” viszonyzóként definiálja (Ladányi 2017: 516); itt tehát a sorrendiség már nem a névutói kategóriába való tartozás szükséges feltételeként, hanem egy, a névutókra rendszerint jellemző sajátosságként jelenik meg.

A névutókat a szakirodalom szerkezeti felépítésük szerint több csoportba sorolja; a jelen dolgozat szempontjából ezen csoportok közül a legfontosabb a ragvonzó névutók csoportja (vö. Sebestyén 1965: 169, Balogh 2000: 263, Dér 2012: 12). A MGr. névutókról szóló fejezete külön kategóriaként értelmezi a birtokos személyjelet tartalmazó névutókat, amelyeken az egyes szám harmadik személyű birtokjel megtalálható. Ezek is vonzhatják a *-nak/-nek* ragot azon a névszón, amelyhez járulnak, de ebben az esetben genitívuszi funkciójú esetragról beszélünk.

Több érv is afelé mutat azonban, hogy a névszó+névutó sorrend nem szükséges feltétele a névutó szófaji osztályába történő besorolásnak. Ezt alátámasztja Sebestyén Árpád (1965: 169) megállapítása is, miszerint a ragvonzó névutók az általuk bővített névszóval egységként dolgozódnak fel, éppen azért, mert a névszó végén az esetrag megjelenik, ezáltal nem okoz problémát őket egybetartozó elemekként kezelni akkor sem, ha fordított sorrendben jelennek meg. Ezzel összhangban Dér Csilla Ilona (2012: 11) korpuszalapú kutatása arra mutatott rá, hogy egyes ragvonzó névutók hajlamosak a névszójuk előtt is elhelyezkedni.

Jelentésük alapján a névutók viszonyjelentésű lexémák: grammatikai viszonyokat fejeznek ki, amely tulajdonságukkal a főnévi (névszói) esetragokhoz hasonló funkciót töltenek be a nyelvben. Tolcsvai Nagy Gábor (2017: 378–379) kiemeli, hogy a névutó két dolog egymáshoz való viszonyát jelöli, ennek a viszonynak a természete szerint pedig három nagy kategória rajzolódik ki: a két dolog közötti térbeli, időbeli vagy egyéb, eleve elvont kapcsolatot kifejező névutók kategóriái. A névutó az egymással valamilyen viszonyban levő két dolog közül az egyiket előtérbe állítja, ez lesz az elsődleges figura, a másodlagos figura pedig az, amelyhez képest az elsődleges meghatározódik. Az általam vizsgált három lexéma elvont viszonyokat konstruál meg; ezek esetében a névutók általában az elsődleges figura elvont helyzetét a másodlagos figura hatásaként jelenítik meg.

A következőkben a tanulmány a ragvonzó névutók csoportjával, illetve olyan lexémák azonosításával foglalkozik, amelyeket a névutóként való azonosítás szempontjából a szakirodalom még nem vagy nem részletesen vizsgált. Emellett a névutók korpuszalapú kutatásának egy lehetséges módszertanát is bemutatom a kollostrukciós elemzés alkalmazásával. A dolgozat mellett érvel, hogy a tárgyalt lexémák a mai nyelvhasználatban a névutóvá válás folyamatának valamely szakaszában vannak; ezt a kutatás itt bemutatott fázisában elsősorban korpusznyelvészeti vizsgálatok eredményeivel támasztom alá. (A jelenség jelentéstani elemzése egy későbbi kutatás tárgyát képezi.)

A nyelvi változásban konceptuális jelentésű elem a névutók közé grammatikalizációs folyamattal kerülhet. A grammatikalizáció során egy lexikai jelentéssel bíró nyelvi egység vagy szerkezet grammatikai jelentéssel rendelkező nyelvi egységgé válik, vagy egy grammatikai jelentésű nyelvi egység jelentése még grammatikaibbá válik (vö. Ladányi 2017: 648, Dér 2013: 17). Fontos megjegyezni, hogy a változás nemcsak jelentésváltozás, hanem funkcionális jellegű is. Bybee (2010: 106) kiemeli, hogy a grammatikalizáció folyamán egy elemnek a funkciója, s ezáltal a disztribúciója is megváltozik. A disztribúciónak – vagyis a szó tipikus előfordulási környezetének – a megváltozását korpuszok segítségével jól lehet vizsgálni. A disztribúció megváltozását és a konstrukciós séma átrendeződését a dolgozat az 5.2.2. alponban tárgyalja.

A grammatikalizáció végbemenetelének egy tipikus esete a toldalékos névszó → névutó típusú folyamat (Ladányi 2017: 650).

Egy tipikus ragvonzó névutó példáján mutatva be a jelenséget: a *dacára* szóalak jól felismerhetően főnévre jellemző tagolható morfémaszerkezettel rendelkezik (*dac* főnévi tő + *-á* birtokos személyjel + *-ra* esetrag), viszont jelentéstani szempontból két figura között fellépő viszonyt dolgoz ki, így névutónak tekinthető. Ez látszik az alábbi, (1) mondatban is:

(1) Mindennek dacára egy szép emlékekkel gazdagabban zártam a mai napot.

Amennyiben a hipotézisem helyes, a dolgozatban vizsgált szóalakok is a fent említett módon válnak névutóvá. A kiinduló lexémák *-an/-en* határozóragos melléknevek, az alapszavak pedig *-ó/-ő* képzős (esetleg *-ható/-hető* képzőbokkal ellátott) folyamatos melléknévi igenévből (*megfelelő, köszönhető, betudható*) konverzióval, tehát derivációs morféma nélkül létrejött melléknevek.

A vizsgált három szóalakra is igaz ezenkívül, hogy a korpuszadatok meggyőző többségében két figura elvont viszonyát dolgozzák ki, tehát szemantikai értelemben ezekben az esetekben is szófajváltásról beszélhetünk. A dolgozat a továbbiakban főként strukturális szempontú érvekkel dolgozik; a változások részletes jelentéstani vizsgálata a kutatás egy következő, itt nem tárgyalt fázisa lesz. Természetesen a formai tulajdonságok és a jelentésbeli változások együtt vezetnek arra az eredményre, hogy a lexémák kapcsán szófajváltásról beszélhetünk. Az alábbiakban bemutatott adatok korpuszalapú elemzése alapot adhat a későbbi szemantikai elemzésekhez.

4. A vizsgálat módszertana

A vizsgálathoz tehát három olyan lexémát választottam, amelyek alapszava *-nak/-nek* ragos névszót vonzó ige, a vizsgált lexémák pedig az ezekből létrehozott deverbális származékok: *-an/-en* ragos melléknevek (*megfelelően, köszönhetően, betudhatóan*). A hipotézisem szerint ezek a nyelvi egységek névutószerűen viselkednek. Ennek alátámasztására megvizsgáltam, hogy a tipikus névszó+névutó sorrendben milyen gyakorisággal fordulnak elő az MNSZ2 korpuszában az adott elemek. Első lépésként olyan névszójellegű lemmákra kerestem rá, amelyek (a rag funkciójától függetlenül) *-nak/-nek* rag fordul elő. Az ilyen névszók száma a korpuszon belül 11.381.428. Ezután lekérdeztem az így kapott konkordanciaalista alapján, hogy melyek azok a datívuszragos szavaktól eggyel jobbra (tehát közvetlenül utánuk) előfor-

duló szavak, amelyekkel az egyes névszók – az MNSZ2 automatikus elemzése szerint – kollokációt alkothatnak.

A kollostruktív elemzés – Stefanowitsch és Gries (2003: 214–215) alapján – azt vizsgálja valamely szövegtörzs anyagán, hogy bizonyos konstrukciókban (vö. Goldberg 2006, Langacker 2009) vannak-e olyan lexémák, amelyek adott helyeken (ún. slotokban) gyakrabban jelennek meg, mint a többi lexéma. Az olyan konstrukciókat, amelyekben ezeket a slotokat tipikusan bizonyos lexémák töltik ki, kollostruktiónak (*collostruct*), az adott lexémákat pedig kollexémáknak nevezik.

Esettanulmányom ennek megfelelően olyan kollostruktúrára irányul, amelyekben a kollexémák névutóként viselkednek. Amennyiben a vizsgálatba bevont három elem valóban névutóvá vált, a konstrukciókban a datívuszragos névszók után egy szóval jelennek meg, és azokkal együtt – kollexémákként – alkotnak kollostruktíót (illetve szemantikailag is integráltnak dolgozódnak föl). Fontos azonban ismét hangsúlyozni, hogy a szórendi közelség és a tipikus szomszédos előfordulás még nem kizárólagos ismérvei a szófajváltásnak. A szófajváltáshoz hozzátartozik a szemantikai változás is, ami a vizsgált elemek esetében valószínűsíthetően ugyancsak kimutatható: a fogalmi – tehát a ragos névszói – jelentés elhalványulása, az elvontabb grammatikai viszony(oka)t kifejező előfordulások nagyobb típusgyakorisága a névszói előfordulásokhoz képest mind amellet szólnak, hogy ezek a lexémák a nyelvhasználatban jellemzően névutóként jelennek meg. A kutatás jelen szakasza a szemantikai összefüggések feltárására nem terjed ki, noha az említett jelenségkör árnyalt leírásának szükségessége egyértelmű. Úgy vélem, a következőkben bemutatott korpusznyelvészeti elemzések ennek egy jó megalapozását adják.

A tipikus szórendi mintázat vizsgálatához mindhárom vizsgált lexémával egy-egy 200 elemű véletlen listát kérdeztem le a korpuszból úgy, hogy az adott elemek hétszavas környezetében előforduljon datívuszragos névszó. A *betudhatóan* összesen 156-szor fordult elő a korpuszban, így ebben az esetben az elérhető 156 előfordulást dolgoztam fel. A lekérdezett mintákban azt vizsgáltam, hogy mekkora arányban figyelhető meg a prototipikus névszó+névutó szórendi mintázat, majd ebből az arányból következtettem arra, hogy a szóban forgó mintázat milyen arányban lehet jelen a teljes korpuszban.

5. A névutóvá válás bizonyítékai

5.1. A lexémák kollostruktív vizsgálata

Az alábbiakban áttekintem (ahol lehetséges, a szakirodalmi háttér rövid felvázolásával is), hogy milyen tényezők utalnak a vizsgált lexémák névutóvá válására a mai nyelvhasználatban.

Sebestyén Árpád (1965: 169) az „esetenként névutószerű kifejezések” kategóriájában megemlíti a *megfelelően* lexémát. A *megfelelően*-t az MNSZ2 korpusza a kollokációjelöltek között helyezi el, hiszen az összes datívuszragos névszó közül 94.907 után közvetlenül ez a lexéma áll.

Kollokációjelölt a *köszönhetően* is, amely 69.901 datívuszragos névszó után következik. Ligeti-Nagy Noémi (2018: 61) korpusznyelvészeti elemzése névutószerű viselkedést állapít meg a *köszönhetően* lexéma esetében, egy megjelenés alatt álló tanulmányomban (Pomázi (megjelenés alatt)) pedig korpusznyelvészeti, illetve funkcionális nyelvészeti szempontokból kíséreltem meg feltárni, hogy hogyan vált a szó lexikai jelentésű határozóragos melléknévből 'valami révén' viszonyjelentéssel rendelkező névutóvá.

A három elem közül a *betudhatóan* fordul elő a legkevesebbszer a korpuszban datívuszragos névszó kollokációjelöltjeként, azonban fordított irányú keresésnél – tehát magára a *betudhatóan*-ra keresve – megfigyelhető, hogy mind a 156 találat *-nak/-nek* ragos névszóval egy láncban fordul elő (l. a (12)–(14) példamondatokat), vagyis datívuszragos névszóval alkotott függőségi viszonyban értelmezhető.

Ahogy fentebb említettem, a névutói szófaji osztályt prototípuselven szerveződő szóosztályként tekintve a prototipikus szórendi mintázat a szóosztályba tartozásnak nem szükséges feltétele. A névutóvá válás folyamatában a szélső ponton a névszó+névutó sorrend kialakulása jellemző, de nem szükségszerű; a jelen leírás az átmeneti jelenségekkel, a nem prototipikusan névutói viselkedést mutató névutószerű elemekkel is számolni tud. A vizsgált szerkezeteket konstrukcióként tekintve ki lehet jelteni, hogy a vizsgált lexémák olyan kolligációkba (vö. Lehecka 2015) tartoznak, amelyek láncában szerepel egy datívuszi funkciójú *-nak/-nek* ragos névszó. A kolligáció fogalma olyan esetekre vonatkozik, amikor egy lexikai elem disztribúciójában előfordul egy tipikus morfológiai konstrukció. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a *megfelelően*, a *köszönhetően* és a *betudhatóan* lexikai elemek környezetében nagy valószínűséggel egy *-nak/-nek* ragos névszót fogunk találni.

5.2. A szórendi mintázat

Dér Csilla Ilona (2012: 11) tanulmányában úgy foglal állást, hogy prototipikusabb névutók azok, amelyek hátulsó helyzetben rögzültek, tehát a névszójukat követik. A grammatikalizációs folyamat azzal is jár, hogy az alapszavukhoz képest a(z új) névutók rögzültebb pozíciót vesznek fel. A nagyobb szórendi kötöttség annak tudható be, hogy a jelentésváltozás (a jelentés grammatikaibbá válása) miatt ezek az elemek szorosabb konceptuális egységet alkotnak a főnévvel, ezért gyakrabban szomszédosak vele.

5.2.1. A *megfelelően* lexéma

A 200 elemű véletlen mintát tartalmazó lekérdezés a *megfelelően* esetében négy olyan találatot eredményezett, ahol a lexéma nem egy láncban fordul elő a datívuszragos névszóval. Ilyenek például a következő előfordulások:

- (2) A hazai szolgálatoknak azonban többletterhet jelent, hogy *megfelelően* kezeljék ezt a helyzetet.
- (3) A kirendeltség megítélése alapján azonban az ügyfél szakképzése megszerzésének támogatásával a foglalkoztatás létrejöttének feltételét *megfelelően* biztosította

Ezek a példák azt támasztják alá, hogy a *megfelelően* szóalaknak a 'megfelelő módon' lexikai jelentése még dominálhat. Ezért azt is meg kell vizsgálni, hogy milyen arányban kollokálódik a lexéma datívuszragos névszóval (a tőle eggyel balra lévő szavakat tekintve). Az első húsz kollokációjelölt a korpusz alapján azonban három kivétellel mind datívuszragos névszó, a három kivétel pedig a *nem*, a *működik* és a *hogy*. Az adatok alapján kijelenthető, hogy a *megfelelően* főnévi kollokációjelöltjei csak datívuszragos főnevek lehetnek, illetve hogy az adott elem hajlamosabb datívuszragos névszót követni, mint más szóosztályba tartozó lexémákat.

Sebestyén Árpád (1965) „esetenként névutószerű kifejezés” besorolása a *megfelelően* estében tehát helytálló; a korpuszadatok alapján azonban az látszik kirajzolódni, hogy ez a nyelvi egység gyakrabban mutatkozik ragvonzó névutókra jellemző kolligációkban. Amikor valóban *-nak/-nek* ragos névszóval egy láncban jelenik meg, akkor (a 200 elemű minta 196 adatának mindegyikében) a névszó utáni pozícióban fordul elő. Erre példák az alábbiak:

- (4) a házbizottság a szokásoknak megfelelően megtárgyalja az ügyet
- (5) A magyar kormány egyelőre nem tervez utazási szigorítást a WHO álláspontjának megfelelően
- (6) Egy másik adatközlés szerint az USA fogyasztói árindexe a várakozásoknak megfelelően teljesített szeptemberben.

A névutójelölt nagy kezdőbetűs (mondatkezdő pozícióban levő) változataira rákeresve olyan találatokat várnánk, amelyekben a szórendi mintázat nem prototipikus, vagyis a *-nak/-nek* ragos névszó a névutószerű elem utáni pozíciót vesz fel. A *megfelelően* háromszor fordul elő mondatkezdő szóként, de egyszer sem követi datívuszragos névszó.

A szórendi mintázatokat összegezve: amikor a *megfelelően* olyan kolligációban fordul elő, amely az adott elem mellett egy datívuszragos névszót tartalmaz, akkor mindig a prototipikus főnév+névutó sorrend áll fenn. Tehát a strukturális tényezőket figyelembe véve az ilyen esetekben a névutóvá válás feltételezését meg lehet fontolni.

5.2.2. A *köszönhetően* lexéma¹

A *köszönhetően* esetében a 200 elemű véletlen minta 191 adatát elemeztem; a fennmaradó kilenc szövegrészlet ismétlődéseket tartalmazott. A 191 mondat közül 12-ben fordult elő, hogy a *köszönhetően* megelőzte a datívuszragos névszót, a többi esetben főnév+*köszönhetően* sorrend volt megfigyelhető – ez a névutóvá válás felé mutató folyamatot jelzi. A kevésbé tipikus *köszönhetően*+névszó sorrend jelenik meg például a (7)–(9) mondatokban:

- (7) Ezt követően rohamos mértékben megnövekedett a felhasználók száma, köszönhetően a különböző lokalizációs tevékenységeknek
- (8) Az exportmennyiség 12,5 százalékkal nőtt a harmadik negyedévben, köszönhetően az export Ázsiában elért 26 százalékos növekedésének.
- (9) Szerencsére és köszönhetően egy „Örök Fradistának”, Szécsi Antal keramikusművésznek, a szívélyes fogdatatást ízléses ajándékokkal [...] tudtuk megköszönni.

A (9) példamondat esetében – ha elfogadjuk, hogy a *köszönhetően* ragvonzó névutó, amely adott esetben nem prototipikus pozícióban fordul elő – azt kell feltételeznünk, hogy az és kötőszó által jelzett kapcsolatos mellérendelés a *Szerencsére* lexéma és a teljes névutói konstrukció között van. Vagyis, a szórendet „prototipikusabbá” téve:

- (9b) Szerencsére és egy „Örök Fradistának”, Szécsi Antal keramikusművésznek köszönhetően [...]

A *köszönhetően* vizsgált konstrukcióiban megfigyelhető sorrend az esetek többségében (191 előfordulás közül 179-ben) megfelel a névutói szófaji kategória szokásos szórendi mintázatának. Ekkor a megköszönés aktív konstrukciója (*vk_{AG} köszön vmit_{TÉMA} vkinek_{BEN}*) átrendeződik: valaminek köszönhetően történik valami, vagyis a korábban 'dolog'-ként megkonstruált téma az új konstrukcióban 'folyamat'-ként jelenik meg.

Philip Dilts (2010: 104–105) szerint a szavakat kontextusukból kiemelve is megállapítható azok szemantikai irányultsága; ezt követően az adott elemek „visszahelyezhetők” a korpuszbeli kontextusukba, és ilyen módon is vizsgálhatók. Egy ilyen típusú kutatással feltárható, hogy a *köszönhetően* negatív értékjelentésű lexémákkal, illetve negatív értékjelentésű kotextusban is előfordul a korpuszban. Ilyen eseteket szemléltet például a (10) és a (11) szövegrészlet:

- (10) a teljes gyógyulásnak feltételei vannak, amit én a betegségemnek köszönhetően nem tudok megoldani.

¹ A *köszönhetően* lexémával kapcsolatban Pomázi (megjelenés alatt) közöl vizsgálatokat, amelyek többek között a lexémának a névutói konstrukcióban elfoglalt szórendi pozícióját és a szemantikai preferenciáit tárgyalják.

- (11) Vannak apróságok, amikre azonban érdemes odafigyelni, ráadásul a végletes testközpontú társadalomnak köszönhetően ez a természetes kíváncsiság sokaknál erős frusztrációt okozhat

Pomázi (megjelenés alatt) szemantikai orientációs vizsgálatának eredményei szerint a szó-fajváltás feltételezése különösen indokolt azokban az esetekben, amikor a *köszönhetően* negatív értékjelentésű *-nak/-nek* ragos névszóhoz járul. A negatív értékjelentésű lexémákkal való előfordulás ugyanis arra utal, hogy a *köszönhetően* elem – amely fogalmi (lexikai) jelentésében elsősorban pozitív értékjelentésű/orientációjú lexémákkal kollokálódik² – vesztett eredeti szemantikai preferenciájából: pozitív szemantikai preferenciájú melléknévből grammatikalizálódik névutóvá (vö. Dilts 2010).

5.2.3. A *betudhatóan* lexéma

Az olyan datívuszragos névszókra irányuló keresés, amelyek környezetében előfordul a *betudhatóan* lexéma, 156 találatot eredményezett, ezek között azonban 25 ismétlődés is szerepelt.

Egy másik, célzottan a *betudhatóan* előfordulásait listázó keresés során, a lehívott összes adat megvizsgálásával megbizonyosodtam afelől, hogy a korpuszban a *betudhatóan*-t tartalmazó valamennyi mondatban előfordul *-nak/-nek* ragos névszó – vagyis a lexéma ilyen morfológiai konstrukcióval kollokálódik. Ezen mondatok csaknem mindegyikében a *-nak/-nek* ragos főnevet követi a *betudhatóan* lexéma; ez alól csupán a következő két mondat kivétel:

- (12) mindez csak félreértés volt, betudhatóan az ilyen magas szintű rendezvényen szokatlan káosznak is
- (13) a boltok polcaira érve ez a különbség meg is sokszorozódhat, betudhatóan a különböző százalék-alapú terheknek, árreseknek, jutalékoknak és adóknak

A *betudhatóan* lexémát a szakirodalomban korábban nem nevezték meg lehetséges névutóként. Ligeti-Nagy Noémi (2018) fentebb említett tanulmányában listázott olyan lexémákat, amelyek előfordulhatnak ragvonzó névutóként. Ezek közül a *-nak/-nek* ragos névszót vonzó konstrukcióban a rag nagyrészt genitívuszi funkcióban jelenik meg. A tanulmány említi a *megfelelően* és a *köszönhetően* lexémákat, a *betudhatóan*-t azonban nem. Az általam végzett kutatás szerint azonban ez is – akárcsak a *köszönhetően* – kizárólagosan datívuszragot tartalmazó kolligációkban fordul elő.

Keresésem egy olyan példát is listázott, amelyben a *köszönhetően* és a *betudhatóan* egy szintagmasorban fordul elő:

- (14) ő is arra számított, hogy a republikánusok elveszítik a választást, részben egyébként McCain személyének köszönhetően is, vagy betudhatóan is

Ebben a mondatban a *köszönhetően* és a *betudhatóan* azonos módon illeszkednek a konstrukcióba (ezt az *is* és a *vagy* kötőszó is alátámasztja). A példa emellett a *köszönhetően* szemantikai preferenciájának korábban említett gyengülésére is utal, hiszen az idézett szövegrészletben egy negatívként értelmezett jelenet konstruálódik meg; ez – a (10) és a (11) példákhoz hasonlóan – arra enged következtetni, hogy a *köszönhetően* elem grammatikai viszonyjelentéssel ('valami révén') is rendelkezik.

A *McCain személyének köszönhetően is, vagy betudhatóan is* szerkezetben referenciális jelentéssel csak a *McCain személyének* részlet bír. A *betudhatóan* lexéma ugyanolyan elvont (grammatikai) viszonyt konstruál meg, mint a *köszönhetően*. A Nszt. a *betud vkinek*

² Hiszen a forráskonstrukciójában a megköszönt dolog megnevezése is helyet kap, és ez általában pozitív értékjelentésű.

szerkezetnek az alábbi jelentést tulajdonítja: '<eredményt, cselekedetet> vkitől eredőnek, származónak tekint' (Nszt. *betud* a.). Feltételezhetjük azonban, hogy ha eredményt tekint a megnyilatkozó valakitől eredőnek, akkor a szerkezet két szereplője között oksági viszony áll fenn: a datívuszragos névszó az ok, a jelenet pedig az okozat, vagyis a *betudhatóan* a *miatt* névutóhoz hasonló grammatikai viszonyt hivatott kifejezni.

6. Összegzés és kitekintés

A dolgozat elsődleges célja az volt, hogy korpusznyelvészeti eszközök segítségével alátámassza három lexéma lehetséges szófajváltását. A dolgozatban bemutatott kutatás hipotézise szerint a *megfelelően*, a *köszönhetően* és a *betudhatóan* lexémák az MNSZ2 szövegtörzs adatai alapján a szinkron nyelvhasználatban névutóknak tekinthetők. Az elemzések az mutatják, hogy mindhárom elem az MNSZ2 adatbázisa által listázott *-nak/-nek* ragos névszók kollokációjelöltje; emellett mindhárom lexéma esetében a névutóvá válás(i tendencia) egyik lehetséges bizonyítékként említhető, hogy rendszerint a névszó+névutó prototipikus szórendi mintázatban fordulnak elő, és amennyiben ez nem jellemző, akkor is tipikusan *-nak/-nek* ragos névszóval egy láncon jelennek meg.

Ezek alapján a fent megfogalmazott hipotézis beigazolódni látszik. A korpusznyelvészeti vizsgálat eredményeinek fényében megalapozottan állítható, hogy a *megfelelően*, a *köszönhetően* és a *betudhatóan* grammatikalizációs folyamatokban vesznek részt, vagyis lexikai/fogalmi jelentésű határozóragos melléknevekből elvont grammatikai viszonyt megkonstruáló névutókká válnak.

A három lexéma a névutók ragvonzó csoportjába tartozik, és sajátosságuk, hogy ilyen funkciójukban mind *-nak/-nek* ragos névszót vonzanak – ám ez nem a szakirodalomban már részletesen feltárt és adatolt genitívuszi funkciójú *-nak/-nek* rag, hanem datívuszi funkciójú esetrag, amelyről átfogó, részletes tanulmány még nem számolt be.

A vizsgálat folytatásaként érdemesnek látszik jelentéstani szempontból is megvizsgálni az adott lexémákat tartalmazó konstrukciókat: ezáltal árnyalat módon tárható fel a konstrukciós átrendeződés folyamata, illetve képet kaphatunk a szóban forgó konstrukciókat érintő szemantikai változásokról is.

Források

MNSZ2 = *Magyar Nemzeti Szövegtár* v2.0.4. Elérhető: <http://corpus.nytud.hu/mnsz>
 Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006–. *A magyar nyelv nagyszótára I–*. Budapest.

Hivatkozott szakirodalom

- Balogh Judit 2000. A névutó. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 261–265.
- Bybee, Joan 2010. *Language, usage and cognition*. New York: Cambridge University Press.
- Dér Csilla Ilona 2012. Mennyire prototipikus névutók a ragvonzó névutók a magyarban? In Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 11–30.
- Dér Csilla Ilona 2013. Mi számít grammatikalizációnak? Kísérlet a fogalom újradefiniálására. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 17–28.
- Dilts, Philip 2010. Good nouns, bad nouns: what the corpus says and what the native speakers think. In Gries, Stefan Th. – Wulff, Stefanie – Davies, Mark (eds.): *Corpus-linguistic applications. Current studies, new directions*. Amsterdam – New York: Rodopi. 103–117.
- Goldberg, Adele 2006. *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.

- Imrényi András 2017. Egymásba ágyazottság a magyar mondat hálózatos szerkezetében. *Magyar Nyelvőr* 141(2): 239–249.
- Károly Sándor 1953. A nézve névutó történetéhez. *Magyar Nyelv* 49(3–4): 461–463.
- Ladányi Mária 2017. Alaktan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 503–662.
- Langacker, Ronald W. 2009. Cognitive (construction) grammar. *Cognitive Linguistics* 20(1): 167–176.
- Lehecka, Tomas 2015. Collocation and colligation. In Östman, Jan-Ola – Verschueren, Jef (eds.): *Handbook of Pragmatics Online*. Vol. 19. John Benjamins Publishing Company. 1–20.
- Ligeti-Nagy Noémi 2018. Névutók, előre! Korpuszvezérelt elemzés a névutószerű elemekről. In Vincze Veronika (szerk.): *XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet. 52–63.
- Pomázi Bence (megjelenés alatt) Az N-nAk köszönhetően mint névutói szerkezet. In Grácsi Tekla Etelka – Krepsz Valéria – Ludányi Zsófia (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Sebestyén Árpád 1965. *A magyar nyelv névutórendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Stefanowitsch, Anatol – Gries, Stefan Th. 2003. Collostructions. Investigating the interactions of words and constructions. *International Journal of Corpus Linguistics* 8: 209–243.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–502.

Pomázi Bence
Eötvös Loránd Tudományegyetem
pomazi.bence@gmail.com